

تجاوز سرزمینی ارتش ترکیه به شمال سوریه در آینه

حقوق بین‌المللی کیفری

مهرنوش نجفی راغب^۱

شایان اکبری^۲

چکیده

یکی از مهم‌ترین جرائمی که در سال ۱۹۹۸م. در اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی در کنار دیگر جنایات مهم آورده شد، جرم تجاوز سرزمینی بود؛ جنایتی که با رخدادش استقلال و تمامیت ارضی کشور مورد تجاوز را خدشه‌دار می‌کند و غالباً باعث تزلزل صلح منطقه می‌گردد. با حمله ارتش ترکیه به مناطق کردنشین شمال سوریه در اکتبر سال ۲۰۱۹م. با نام «چشمه صلح» که منجر به ورود ترکیه تا عمق ۳۵ کیلومتری خاک سوریه و تخریب گسترده اماکن مسکونی و آوارگی و مرگ صدها تن از ساکنان منطقه شد، از جمله مهم‌ترین عناوین مجرمانه‌ای که برای تبیین رفتار ارتش ترکیه مطرح شد، جنایت تجاوز سرزمینی بود. از این‌رو با بررسی زمینه‌های تاریخی-حقوقی ایجاد نزاع میان کردها و دولت ترکیه و نیز تبیین چرایی و چگونگی یورش نظامی ترکیه با استفاده از منابع خبری معتبر و انطباق آن با بزه تجاوز سرزمینی، رخداد آن محرز گردید. عدم رعایت مفاد منشور سازمان ملل متحد، ناپایبندی ترکیه به توافقات پیشینی با دولت سوریه و نهایتاً، ورود نظامی غیرمجاز به سرزمین سوریه و ناکافی بودن دلایل ابرازی ترکیه برای توجیه حمله، همچون استناد به دفاع مشروع پیشگیرانه و ایجاد منطقه امن، همگی از دلایلی است که بر پایه آن‌ها، این نتیجه حاصل شد. صلاحیت‌یابی و امکان ورود دیوان کیفری بین‌المللی به‌عنوان نهادی دائمی جهت مقابله با بی‌کیفرمانی و سرزنش جزایی آمران در چنین جنایتی، از دیگر چالش‌هایی بود که تلاش شد در این مقاله به آن پاسخ داده شود.

کلیدواژه‌ها: تجاوز سرزمینی، حقوق کیفری بین‌المللی، دیوان بین‌المللی کیفری، سوریه، ترکیه

۱. دکتری حقوق بین‌الملل کیفری، دانشگاه پواتیه، فرانسه

۲. مدرس گروه حقوق، دانشکده علوم اجتماعی و انسانی، دانشگاه کردستان، سنندج، ایران (نویسنده مسئول)

مقدمه

با بنیادگیری سازمان ملل متحد^۱ و سپس دیوان کیفری بین‌المللی،^۲ آرزوی پایان یافتن منازعات جنگی تا حدّی در اذهان انسان‌ها قوّت گرفت؛ اما رخداد جنایت‌های متعدد بشری در جای‌جای کره خاکی، امید رفع نزاع و استقرار صلح را کم‌رنگ کرد. یکی از واپسین لشکرکشی‌های زورمندانه، حمله ارتش ترکیه به خاک سوریه بود؛ حمله‌ای که در اکتبر سال ۲۰۱۹م. با اعلام آن از سوی رئیس‌جمهور ترکیه، رجب طیب اردوغان، درگرفت. اینک پس از گذشت چند سال از این رخداد پُرآسیب که پیامدهای آن کماکان ادامه دارد، نیاز است تا زوایای آن به‌دور از جهت‌گیری‌های سیاسی و از دریچه دانش حقوق، خاصه حقوق بین‌المللی کیفری، واکاوی و مشروعیت یا عدم‌وجاهت قانونی آن تحلیل و تبیین گردد. پرسش اصلی این جستار که آهنگ پاسخ به آن را داریم، این است که آیا حمله ارتش ترکیه به منطقه کردنشین سوریه با قوانین و اصول حاکم بر حقوق بین‌الملل تطابق دارد یا خیر؟ و در صورت منفی بودن پاسخ، چه عوامل و ویژگی‌هایی در میان است که بر مبنای آن می‌توان این حمله را مصداقی از بزه تجاوز سرزمینی به شمار آورد؟

فرض جستار پیش‌رو بر این است که به دلایلی از جمله عدم رعایت مفاد منشور سازمان ملل متحد و نیز، عدم پایبندی ترکیه به توافقات پیشینی با دولت سوریه و نهایتاً، تطابق آشکار این حمله با مفاد اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی در خصوص جنایت تجاوز سرزمینی، نه‌تنها نمی‌توان یورش نظامی ترکیه را همسوبا قوانین و قواعد بین‌المللی دانست بلکه رفتار ارتكابی موصوف، مصداقی از بزه تجاوز شناخته می‌شود.

برای نیل به مقصود مورد نظر، به سامان این جستار در چهار بخش مبادرت شده است. در بخش نخست با نگاهی تاریخی-حقوقی به زمینه‌های شکل‌گیری اختلاف میان دولت ترکیه و کردها پرداخته می‌شود. بخش دوم به شرح حمله ارتش ترکیه به

1. United Nations Organization

2. International Criminal Court

خاک سوریه، با استفاده از اخبار انعکاس یافته در خبرگزاری‌های رسمی و معتبر، اختصاص داده شده است. در بخش سوم مقاله با هدف تبیین جایگاه تجاوز سرزمینی به‌عنوان یکی از جرائم مندرج در اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی، نکاتی پیرامون ویژگی این بزه و صلاحیت دیوان برای مداخله ارائه خواهد شد و در قسمت چهارم و پایانی مقاله، هجوم نظامی ترکیه به شمال سوریه را به‌عنوان جنایتی بین‌المللی بررسی کرده و با ذکر استدلال در بندهای مختلف این بخش، به احراز عدم وجاهت قانونی حمله ترکیه خواهیم پرداخت.

۱. تبارشناسی تنش میان دولت ترکیه و سوریه

۱-۱. معاهده سایکس-پیکو

در سال ۱۹۱۶م. و در خلال جنگ جهانی اول، معاهده‌ای میان بریتانیا و فرانسه با حمایت و تأیید ایتالیا و روسیه به امضاء رسید. مطابق معاهده «سایکس-پیکو»^۱ که در راستای تجزیه سرزمین‌های تحت حاکمیت امپراتوری عثمانی پس از پایان جنگ صورت گرفت، بریتانیا کنترل کویت و عراق (امروزی) به‌جز موصل) و فرانسه کنترل سوریه و ولایت موصل را بر عهده گرفتند. با پایان جنگ جهانی اول و پس از تأسیس جامعه ملل در سال ۱۹۲۰، در کنفرانس سان‌رمو،^۲ بریتانیا و فرانسه با به دست آوردن امتیاز قیمومیت مناطق تعریف شده در معاهده سایکس-پیکو، طبق پاراگراف ۴ ماده ۲۲ اساس‌نامه جامعه ملل، ضمن قانونی کردن سلطه خود در این مناطق، اقدام به استقرار نیروهای نظامی خویش در منطقه نمودند.

کشور جدید ترکیه که از تجزیه دولت عثمانی و به‌جانشینی از آن شکل گرفت، در سلسله معاهدات پس از جنگ جهانی مجبور به امضای معاهدات متعددی با نیروهای متفقین شد که تعهداتی مبنی بر پذیرش واگذاری برخی مناطق تحت سلطه را به این کشور تحمیل می‌کرد. بر اساس معاهده سور^۳ به تاریخ اوت ۱۹۲۰، ترکیه متعهد شد

1. Sykes-Picot

2. San Remo

3. Treaty of Sevre

که مناطق از دست داده عرب‌نشین خود را به رسمیت بشناسد. همچنین در بخشی از این معاهده، تشکیل منطقه‌ای مستقل با نام کردستان شامل مناطق کردنشین عراق و ترکیه امروزی، پیش‌بینی شده بود. طبق ماده ۶۲ معاهده یاد شده، منطقه شرق فرات، جنوب مرز جنوبی ارمنستان، شمال مرز ترکیه و سوریه و میان‌رودان (بین‌النهرین) تحت عنوان منطقه‌ای خودگردان و خودمختار در نظر گرفته شده و در ماده ۶۴، مقرر شده بود که از تاریخ معاهده تا ظرف یک سال، اگر کردهای مناطق معین شده در ماده ۶۲ خود را به‌عنوان یک جمعیت حداکثری خواهان استقلال از ترکیه به شورای جامعه ملل اثبات کنند و شورای جامعه ملل نیز تشخیص دهد که آن‌ها قادر به استقلال و تضمین آن هستند، ترکیه طبق این معاهده از حقوق خود در این مناطق صرف‌نظر خواهد کرد. لیکن مفاد معاهده سور به مرحله اجرا نرسید و ترکیه از اجرای معاهده و قبول آن سرباز زد. افزون بر این، عدم توافق کردها و ضعف همکاری بین آن‌ها جهت اتحاد و اختلافات درونی، سیاست کلونی‌سازی قدرت‌های بزرگ و روابط تازه با ترکیه، کشف منابع نفتی در منطقه و منافع بریتانیا در این خصوص از جمله دلایل مهم نافرجامی معاهده سور و تشکیل منطقه خودمختار کردستان بود. با این اوصاف موضوع تشکیل کشور مستقل کردستان، در آخرین معاهده مرتبط با تحولات و نتایج جنگ جهانی اول، معاهده لوزان^۱ نادیده گرفته شد و صرفاً به این موضوع بسنده شد که اگر عراق و ترکیه تا نه ماه پس از امضای این معاهده، نتوانند بر سر قطعی شدن مرزهای خود توافق کنند، جامعه ملل به موضوع ورود خواهد نمود. در نهایت پس از عدم توافق بین این دو کشور، با مداخله جامعه ملل، مرزها بر اساس نقشه و معاهده سایکس-پیکو تعیین شد و مناطق کردنشین در شمال عراق، شرق و جنوب شرقی ترکیه و شمال شرقی سوریه بین سه کشور، به‌صورت تقسیم شده باقی ماند.

۱-۲. قوم‌گرد ساکن کشور ترکیه و تشکیل حزب پ.ک.ک

به‌واسطه حضور کردها در شرق ترکیه، این کشور از نظر قومی و نژادی ناهمگون

1. Treaty of Lausanne

محسوب می‌شود. کردها از جمعیتی قریب به بیست میلیون نفر (سی درصد جمعیت ترکیه) در کشور ترکیه برخوردار هستند. پس از تغییرات مرزی که دهه‌ها پیش حادث شد و بخش قابل توجهی از مناطق کردنشین به ترکیه، عراق و سوریه الحاق شد، همواره تنش میان دولت‌های مرکزی و کردها مشاهده شده است. در ترکیه، کردها به‌عنوان عنصری بیگانه شناخته می‌شدند و تا چندین سال پیش، از بدیهی‌ترین حقوق انسانی خویش محروم بودند. این موضوع باعث شد که جریان‌ات مطالبه‌گر و اعتراضی در خاک ترکیه رشد و نمو یابد و رفته‌رفته تنومند گردد. حق‌خواهی کردهای ساکن ترکیه با هدایت رهبران سیاسی آنان، به یکی از جریان‌ات اصلی اعتراضی در آن کشور تبدیل شد و با تأسیس «حزب کارگران کردستان»^۱، اعتراضات کردها وارد فصل جدیدی شد و اقدامات مسلحانه حزب پ‌ک‌ک^۲ برای سال‌ها مناطق شرقی ترکیه را دستخوش تلاطم و تنش قرار داد. در این میان دولتمردان ترکیه نه تنها قدمی برای ایجاد صلح و سازش میان دولت ترکیه و کردها بر نمی‌داشتند، بلکه به سیاق سابق از طریق سرکوب اعتراضات و دستگیری و بازداشت اعضای حزب در صدد خاموش کردن ریشه‌های اصلی این اعتراض‌ها بر می‌آمدند. متقابلاً، حزب پ‌ک‌ک برای تقویت بدنه خود و گسترده‌تر کردن دامنه عملیات‌ها، برنامه‌های متعددی را ساماندهی می‌کرد. این تنش‌ها موجب گشت که دولت ترکیه حزب پ‌ک‌ک را گروهی تروریستی خطاب کند و برای سرکوب اهداف آنان بکوشد.

همجواری مناطق کردنشین ترکیه و شمال سوریه که سکونتگاه کردهای سوری به شمار می‌آید، طبیعتاً موجب دادوستدهای فکری میان آنان می‌شد و بسیاری از کردهای سوریه تحت تأثیر اندیشه‌های حزب پ‌ک‌ک و آرمان‌خواهی‌های آنان قرار گرفتند. «پس از آنکه سرانجام نظامیان قدرت را در ترکیه به دست گرفته بودند (در کودتای ۱۹۸۰)، سوریه به چریک‌های کُرد پ‌ک‌ک که از ترکیه می‌گریختند اجازه داد در مرزهای سوریه تجدید قوا و بازسازماندهی شوند و داخل خاک سوریه استقرار یابند.

۱. گروهی چپ‌گرا و مسلح در کردستان ترکیه که از سال ۱۹۸۴ به عنوان سازمانی چریکی شناخته شده و به صورت مسلحانه علیه دولت ترکیه برای اخذ حقوق فرهنگی و سیاسی کردها در ترکیه مبارزه می‌کند.

۲. مخفف حزب کارگران کردستان.

شاید سوری‌ها برای این اقداماتشان دلایلی داشتند. دشمنی تاریخی ناشی از الحاق ایالت الکساندرتا (هاتای) به ترکیه در زمان قیمومیت فرانسه بر سوریه، از جمله این دلایل بودند». (کوچوک، ۱۳۷۸: ۱۹) این تبادل فکری سالیان سال به طول انجامید تا اینکه، پس از شکل‌گیری گروه شبه‌نظامی داعش و ایجاد جنگ داخلی در سوریه که این کشور را دستخوش تغییرات زیادی قرار داد، گُردهای سوریه توانستند برای به دست آوردن حقوق خود، منطقه نیمه‌مستقلی را شکل دهند که به شیوه خودمدیریتی رهبری می‌شود. با وجود عدم تجزیه خاک سوریه، کانتون‌های کردنشین سوریه به نحو خودمدیریتی اداره شده و تأمین امنیت آن به دست کردها انجام می‌شود که در این میان گروه‌های دیگری از قبیل عرب‌ها و مسیحیان ساکنان آن مناطق در این امر شرکت دارند. منطقه‌ای که در زبان کردی بومیان آن منطقه روژآوا نامیده می‌شود.

از سال ۲۰۱۲، حزب دموکراتیک کردستان سوریه (پ‌ی‌د) و شاخه نظامی یگان‌های مدافع خلق (ی‌پ‌گ) کنترل چندین منطقه در شمال سوریه، در امتداد مرز ترکیه را در دست داشتند. ترکیه، ی‌پ‌گ را شاخه‌ای از حزب کارگران کردستان ترکیه (پ‌ک‌ک) می‌داند. برخاستن و قدرت یافتن کردهای سوریه و تشکیل منطقه‌ای نیمه‌مستقل، منجر به ایجاد نگرانی‌هایی برای دولت ترکیه شد. «ترکیه از آن هراس داشت که بقای چنین تشکیلات خودمدیریتی به شناسایی دوافکتودر طول زمان و سپس شناسایی دوزور (قانونی) جامعه جهانی منجر شود» (عزیزی و اکبری، ۱۴۰۰: ۲۴) و با این تصورات، رفته‌رفته به جدال آشکار نظامی با گُردها برخاست. در سال ۲۰۱۸، ترکیه حمله گسترده‌ای با عنوان «عملیات شاخه زیتون» علیه گروه‌های کرد، در منطقه کردنشین عفرین در شمال غربی سوریه، انجام داد. هدف از این حمله، تخلیه منطقه از حزب وحدت دموکراتیک کرد سوریه و یگان مدافع خلق بود. رجب طیب اردوغان قصد داشت با عقب راندن کردها یک منطقه حائل ایجاد کند تا از این طریق امنیت مرزهای ترکیه تأمین گردد.

ترکیه با ذکر بهانه‌هایی چون پناه دادن اعضای حزب پ‌ک‌ک در منطقه روژآوا، یا حرکت‌های چریکی از سوی کردهای روژآوا علیه ترکیه و تبادل مهمات و نیرو میان

کردهای ترکیه و سوریه، اقدام به تهدید کردهای سوریه مبنی بر حمله به آنان نمود. تهدیدهایی که نهایتاً در مهرماه ۱۳۹۸ خورشیدی عینیت یافت و با عملیاتی به نام چشمه صلح، دولت ترکیه بدون رعایت اصول اولیه و اساسی حقوق بین الملل به خاک سوریه و منطقه روژآوا یورش نظامی بُرد. اقدامی که ترکیه، با عنوان دفاع مشروع از آن نام برد.

۲. تشریح حمله ارتش ترکیه به شمال سوریه

نخستین تهدیدهای جدی رجب طیب اردوغان به چندین هفته پیش از یورش به خاک سوریه بازمی گردد. او طی یکی از سخنرانی هایش در شهریورماه ۱۳۹۸ خورشیدی، در مراسم فارغ التحصیلی دانشکده افسری دفاع ملی در استانبول، از تصمیم ترکیه برای اجرای طرح ایجاد «منطقه امن»^۱ سخن گفت و بیان کرد که «ما دیگر آن چنان صبر و تحمل یا زمانی برای تعلل درباره منطقه امنی که قرار است در طول مرزهایمان در شرق رودخانه فرات ایجاد شود، نداریم و ما برنامه های عملیاتی خودمان را به منظور ایجاد منطقه امن، اجرا خواهیم کرد» (Butler, 31.8.2019)^۲ وی، چند روز بعد، در نشست خبری مشترک با نخست وزیر جمهوری چک در آنکارا گفت: «طرح آنکارا ایجاد منطقه امن در شمال سوریه به عمق ۳۰ تا ۴۰ کیلومتر است و ترکیه در صدد پیاده سازی آن است». (خبرگزاری فارس، ۱۲/۶/۱۳۹۸) به دنبال این گفته ها و در یکی از آخرین تهدیدهای جدی پیش از حمله، اردوغان طی سخنرانی در بیست و نهمین نشست مشورتی و ارزیابی حزب عدالت و توسعه صراحتاً عنوان کرد که «ترکیه برای پاک سازی شرق فرات از عناصر تروریستی، خود دست به کار خواهد شد و به این منظور، دستورهای لازم داده شده است و امروز یا فردا عملیات زمینی و هوایی آغاز می گردد» (Daily Sabah, 10.5.2019) چند روز بعد اردوغان با انتشار متنی در حساب کاربری هم رسان توئیتر، رسماً آغاز حمله به سوریه را اعلام

1. Safe Zone

۲. در این جستار برای پابندی به اصل عدم جانبداری، تلاش شده است که در ارجاع دهی های خبری، از خبرگزاری های رسمی مختلف و متعدد داخلی و خارجی بهره گرفته شود و غالباً در این بخش، به روایت گری حمله بر اساس اخبار انعکاسی اهمیت داده شده است.

کرد و به دنبال آن نیز، مولود چاووش اوغلو، وزیر خارجه ترکیه، با صدور بیانیه‌ای ضمن اشاره به آغاز عملیات در شمال سوریه، مدعی شد: «این عملیات تحت قوانین بین‌المللی، منشور سازمان ملل و قطعنامه‌های شورای امنیت درباره مبارزه با تروریسم انجام می‌شود». (خبرگزاری فارس، ۱۴۰۰/۱۲/۱۰)

عملیات موسوم به «چشمه صلح» در تاریخ نهم اکتبر ۲۰۱۹ با حمله هوایی و هدف‌گیری توپخانه‌های ترکیه به شهرهای تحت کنترل نیروهای دموکراتیک سوریه^۱ (S.D.F) شامل تل‌ایض، رأس‌العین (سریکانی) آغاز شد. (The Guardian, 2.14.2020) پس از این حملات، «وزارت دفاع ترکیه اعلام کرد که ۱۸۱ هدف را در سوریه آماج حملات خود قرار داده است» (روزنامه آرمان، ۱۳۹۸: ۱۳) و در دهم اکتبر ارتش ترکیه حمله زمینی به نیروهای دموکراتیک سوریه را آغاز کرد. در تاریخ دوازدهم اکتبر و در چهارمین روز عملیات نظامی ترکیه، یکی از مقام‌های نظامی ارشد این کشور مدعی شد که «شورشیان سوری، تحت حمایت ترکیه توانسته‌اند کنترل شهر رأس‌العین را در دست بگیرند و متعاقباً ارتش ترکیه در بیانیه‌ای اعلام کرد چهارده روستای سوریه نیز از کنترل کردها خارج شده است». (روزنامه شرق، ۱۳۹۸: ۷) وزارت دفاع ترکیه با صدور بیانیه‌ای خبر داد که «نیروهای عملیات چشمه صلح، صبح دوازدهم اکتبر شهر رأس‌العین را تصرف کرده و این منطقه اکنون در کنترل نظامیان ترکیه و عناصر ارتش آزاد است». (Daily Sabah: 12.5.2019) رجب طیب اردوغان اعلام کرد که نیروهای ترکیه تا عمق ۳۲ کیلومتری خاک سوریه، به‌منظور ایجاد یک منطقه امن، به پیش خواهند رفت. به گفته اردوغان، «هدف ترکیه پیشگیری از ایجاد جولانگاه تروریستی در مرز جنوبی کشور است». (Al Jazeera: 3.26.2022)

به دنبال تصرف تعدادی از شهرها و روستاهای مناطق گردنشین شمال سوریه در نهمین روز حمله ارتش ترکیه، مایک پنس، معاون وقت رئیس‌جمهور امریکا، اعلام

۱. ائتلافی از نیروهای سیاسی و نظامی کرد و عرب، آشوری، ارمنی و ترکمان است که در خلال جنگ داخلی سوریه تأسیس شده است.

کرد که ایالات متحده و ترکیه توافق کرده‌اند که عملیات نظامی ترکیه به مدت پنج روز متوقف شود تا نیروهای دموکراتیک سوریه، بتوانند از منطقه امن پیشنهادی این کشور که در جنوب مرز ترکیه-سوریه واقع است، خارج شوند. (BBC: 3.27.2022) به مدت کمتر از یک هفته از گذشت این توافق و اعلام آتش‌بس موقت ارتش ترکیه، در تاریخ بیست و دوم اکتبر در نشست دیگری، «رؤسای جمهور روسیه و ترکیه در مذاکرات هفت‌ساعته خود در سوچی، بر سر پایان مناقشه در شمال سوریه، با امضای بیانیه‌ای ده‌بندی، به توافق رسیدند. بر اساس این توافق، شبه‌نظامیان کُرد یگان‌های مدافع خلق از ظهر روز بیست و سوم اکتبر حداکثر در صد و پنجاه ساعت با سلاح‌های خود از محدوده سی کیلومتری مرز ترکیه و سوریه خارج خواهند شد». همچنین مولود چاووش اوغلو، اعلام کرد «همه نیروهای کُرد با تمام سلاح‌های خود از شهر منبج و تل‌رفعت خارج می‌شوند». (روزنامه اعتماد، ۱، ۸، ۱۳۹۸)

سه روز پس از نشست مذکور، نیروهای دموکراتیک سوریه اعلام کردند که با عقب‌نشینی بیش از سی کیلومتری از شمال سوریه، موافقت کرده‌اند. (Reuters, ۳/۲۸/۲۰۲۲) متعاقب این توافق، سازمان دیده‌بان حقوق بشر سوریه نیز اعلام کرد که حدود پانصد نفر از رزمندگان نیروهای دموکراتیک سوریه از رأس‌العین عقب‌نشینی کرده‌اند. (دویچه وله فارسی ۱، ۸، ۱۴۰۱) ورود ارتش ترکیه تا عمق ۳۲ کیلومتری خاک سوریه و تصرف مناطق شمالی آن و عقب‌نشینی نیروهای دموکراتیک سوریه به فرماندهی کُردها، در نهایت منجر به ایجاد منطقه حائل شد که حسب اعلام رئیس‌جمهور ترکیه «نیروهای نظامی ترکیه و روسیه از ابتدای نوامبر ۲۰۱۹ به گشت‌زنی در منطقه حائل و کنترل منطقه می‌پردازند». (Aljazeera 3.16.2022)

۳. جایگاه جرم تجاوز سرزمینی در اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی

بروز جنگ‌های جهانی در قرن بیستم بود که جامعه بین‌المللی را بر آن داشت تا گام‌هایی برای زدودن جنگ و تجاوز از پیکره نظام بین‌المللی بردارد. (زمانی، ۱۳۷۶: ۲) پس از رخداد دو جنگ عظیم جهانی که خسارات فراوانی بر جای نهاد و منجر

به کشته شدن هزاران انسان گردید، ضرورت تأسیس یک نهاد بین‌المللی کیفری دائمی احساس شد. تلاش برای نگهداشت و حمایت از صلح و مبارزه با بی‌کیفرمانی مرتکبان جنایات هولناک جهانی، از اهداف و آمالی بود که مدّ نظر اغلب کشورهای صلح‌دوست قرار داشت. وقوع دو جنایت عظیم در دهه ۱۹۹۰ میلادی، نزاع‌های داخلی در یوگسلاوی سابق و رواندا، کشورها را برای تشکیل چنین سازمان کیفری بین‌المللی دائمی مصمم کرد. در واقع مهم‌ترین هدف این بود که برخلاف گذشته که جامعه بین‌المللی، ابتدا از ارتکاب جنایات بین‌المللی لطمه می‌دید و سپس با تشکیل یک مرجع اختصاصی و عطف به ماسبق نمودن صلاحیت آن در پی مقابله با عاملان و آمران آن برمی‌آمد. این بار با تشکیل یک مرجع قضایی کیفری بین‌المللی با صلاحیت دائمی، عزم جامعه جهانی در محاکمه و مجازات جنایتکاران، پیش از وقوع این جنایات به‌وضوح نشان داده شود. (خالقی، ۱۳۹۲: ۱۱۶)

در واقع پاسخ‌گو کردن مرتکبان جنایات بین‌المللی در مقابل محاکم یا نهادهای قضایی، برای تضمین صلح و امنیت جهانی، ضرورتی بود که احساس می‌شد. (میرمحمدصادقی، ۱۳۹۲: ۱۵) همچنین هدف دیگر تأسیس این نهاد این بود که با اثبات جنایات ارتكابی، آیندگان از چگونگی رخداد آن آگاه شوند و از فراموشی این جنایات و بزه‌دیدگان آن‌ها جلوگیری شود. (Cassese, 2003: 6) توافقاتی نخستین در این زمینه شکل گرفت و نهایتاً در سال ۱۹۹۸ اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی در شهر ژنوا به تصویب رسید. ۱۲۰ کشور اساسنامه را امضا کردند و قرار بر آن شد که دیوان از سال ۲۰۰۲ کار رسمی خود را آغاز کند. دیوان صلاحیت خود را برای رسیدگی و محاکمه، به چهار جنایت معطوف کرد؛ نسل‌زدایی،^۱ جنایت علیه بشریت،^۲ جرم جنگی^۳ و تجاوز سرزمینی؛^۴ اما جرم تجاوز سرزمینی از نظر ماهوی و شکلی در موقعیتی متفاوت نسبت به سه جرم دیگر قرار گرفت.

1. Genocide

2. Crime Against Humanity

3. War Crime

4. Crime of Aggression

جرم تجاوز با وجود اینکه قدمت بسیاری داشت؛ اما دست‌دهی یک تعریف جامع و واضح از مفهوم آن کار دشواری بود؛ زیرا توافق بر سر آن به‌سختی شکل می‌گرفت و به‌علاوه ذکر مصادیق یا جوانب آن به‌دشواری کار می‌افزود.

یکی از نخستین و مهم‌ترین تلاش‌های جامعه بین‌المللی برای به دست آوردن تعریفی جامع و همه‌پسند از تجاوز به مقاوله‌نامه تعریف تجاوز (لندن ۱۹۳۳) برمی‌گردد. هم‌چنین در سال ۱۹۲۷ مجمع عمومی جامعه ملل قطعنامه‌ای را تصویب کرده بود که تجاوز را به‌عنوان جنایت می‌شناخت؛ (موسی‌زاده و فروغی‌نیا، ۱۳۹۱: ۱۴۲) اما ارائه تعریفی که تمام کشورها را به سطح اقبال برساند، در آن برهه تاریخی کاری دشوار می‌نمود. در نهایت نتیجه این شد که مطابق ماده ۵ اساسنامه، دیوان کیفری بین‌المللی در خصوص جنایت تجاوز صلاحیت داشته باشد؛ اما در بند ۲ ماده ۵ اساسنامه مقرر شد که دیوان زمانی بر این جنایت اعمال صلاحیت می‌کند که مطابق مواد ۱۲۱ و ۱۲۳ اساسنامه، مقررات مربوط به تعریف تجاوز و شرایط اعمال صلاحیت دیوان نسبت به آن تصویب شده باشد. (موسی‌زاده و فروغی‌نیا، ۱۳۹۲: ۱۳۳)

لذا صلاحیت دیوان در این خصوص به‌صورت خاموش باقی ماند. ازاین‌رو توافق شد که هفت سال پس از اجرایی شدن صلاحیت دیوان و شروع به کار رسمی، کنفرانسی برای بررسی جوانب جرم تجاوز تشکیل شود. به دلیل اختلاف عمده و اساسی در این زمینه، کنفرانس موردنظر یک سال دیرتر و در سال ۲۰۱۰ در کامپالا تشکیل شد. در این کنفرانس چندین موضوع مطمح نظر قرار گرفت. ابتدا تلاش برای تعریف جرم تجاوز و دیگری، صلاحیت دیوان و سایر نهادها برای مداخله، مبنای شکل‌دهی به تعریف تجاوز دو تعریف پیشینی از آن بود که پیش‌تر توسط قطعنامه مجمع عمومی سازمان ملل و منشور نورنبرگ ارائه شده بود.

ماده ۶ منشور نورنبرگ جرم تجاوز را چنین تعریف می‌کرد: «جنایت علیه صلح، یعنی برنامه‌ریزی، آماده‌سازی، تحریک یا مبادرت به جنگ تجاوزکارانه یا جنگی مغایر با معاهدات یا تعهدات بین‌المللی یا مشارکت در یک برنامه یا طرح مشترک به‌منظور هر یک از اعمال فوق». هم‌چنین در ماده ۱ از قطعنامه شماره ۳۳۱۴ مجمع عمومی سازمان

ملل به تاریخ ۱۴ دسامبر ۱۹۷۴ تجاوز عبارت است از: «کاربرد نیروی مسلح توسط یک دولت علیه حاکمیت، تمامیت سرزمینی یا استقلال سیاسی دولت دیگر و کاربرد آن از دیگر راه‌های مغایر با منشور ملل متحد، آن چنان که در این تعریف آمده است».

اختلاف راجع به عدم توافق، به رویکرد دولت‌ها برای تعریف جرم تجاوز بازمی‌گشت که به دو صورت بود؛ یکی تعریف به صورت عام بود و تعریفی کلی از تجاوز ارائه می‌داد بدون آنکه مسائل آن را بیان کند. کشورهای پیشرفته و درواقع اعضای دائم شورای امنیت بودند که از این نظر حمایت می‌کردند. دومین گرایش که درواقع در تقابل با نظر اول قرار داشت، تعریف تجاوز به صورت خاص و با بیان مصادیق آن بود. طرفداران این نظر بیشتر کشورهای در حال توسعه و کشورهای عضو جنبش عدم تعهد بودند. (رضایی نژاد و جمالی، ۱۳۸۹: ۶۵)

عده‌ای معتقد بودند که تعریف تجاوز، جهانیان را قادر می‌سازد ماهیت اقداماتی را که دولت‌ها به نام دفاع از خود و حفظ صلح و امنیت به عمل می‌آورند، بهتر تشخیص دهند. (طاری و دیگران، ۱۳۶۶: ۸۳) نهایتاً تعریفی که در بند الف ماده ۸ مکرر اساسنامه گنجانده شده، بدین شرح است: با هدف این اساسنامه، «جنایت تجاوز یعنی طراحی، تدارک، آغاز یا اجرای عمل تجاوزکارانه توسط هر فردی در هر موقعیتی که قادر به کنترل یا هدایت اقدام سیاسی و نظامی یک دولت باشد و به دلایل ماهیت، شدت، گستردگی، مصداق آشکاری از نقض منشور سازمان ملل متحد باشد» و مصادیق جنایت تجاوز در بند ب ماده ۸ مکرر این گونه مقرر گردید: در راستای بند یک، عمل تجاوزکارانه به معنای استفاده از نیروهای مسلح توسط یک دولت علیه حاکمیت، تمامیت سرزمینی یا استقلال سیاسی دولت دیگر یا هر شکل دیگری که با منشور سازمان ملل متحد ناسازگار باشد، است. هر یک از اعمال زیر، صرف نظر از اعلام جنگ، مطابق با قطعنامه ۳۳۱۴ مجمع عمومی سازمان ملل متحد مورخ ۱۴ دسامبر ۱۹۷۴ نوعی عمل تجاوزکارانه محسوب می‌شود: هرگونه حمله تهاجمی اشغال نظامی (هرچند موقت) یا انضمام سرزمین یک دولت به دولت دیگر با استفاده از زور، بمباران دولت توسط دولت دیگر، محاصره بنادر، حمله زمینی، دریایی و هوایی،

اجازه از یک دولت برای استفاده از خاک آن دولت توسط دولت دیگر برای حمله به یک دولت ثالث، اعزام دستگاه‌ها، گروه‌ها، نیروهای شبه‌نظامی یا مزدوران مسلح به منظور انجام عملیات مسلحانه علیه دولت دیگری با چنان شدتی که در زمره اعمال مذکور در بالا باشد یا درگیر شدن جدی آن دولت در این اقدامات طبق تعاریف فوق. دیوان کیفری بین‌المللی اولین مرجع کیفری بین‌المللی دائمی محسوب می‌شود که قادر است مقامات دولتی را برای اعمال تجاوز محکوم و مجازات نماید. (موسی‌زاده و فروغی‌نیا، ۱۳۹۱: ۱۴۴)

هم‌چنین جنایت تجاوز به عنوان جنایت سران^۱ پذیرفته شد؛ به این معنا که اشخاصی که به اتهام جنایت تجاوز تحت تعقیب قرار می‌گیرند، رهبران و مقامات سیاسی و بلندپایگان نظامی هستند. هدف از تعقیب جنایت تجاوز در دیوان، مبارزه با سران و فرماندهان بود نه افراد پایین‌مرتبه که صرفاً مجری دستورات مقامات مافوق خود هستند. از این رو، بند ۳ دوم جهت الحاق به ذیل بند ۳ ماده ۲۵ اساسنامه تدوین و تصویب شد. مطابق این بند، مقررات این ماده فقط در مورد افرادی اعمال خواهد شد که در موقعیت اعمال کنترل مؤثر یا فرماندهی در اقدام نظامی یا سیاسی یک دولت باشند. (سلیمی، ۱۳۹۹: ۷۳) نکته دیگری که بسیار حائز اهمیت بود و دستیابی به توافق بر سر آن بسیار چالش برانگیز می‌نمود، صلاحیت دیوان برای رسیدگی به جنایت تجاوز بود که نظریات متفاوتی در این زمینه مطرح گردید. برخی تنها به مرجعیت تشخیص دیوان برای رسیدگی معتقد بودند و دخالت سایر ارگان‌ها در آغاز رسیدگی به فرآیند رسیدگی به جرم تجاوز را ناپسند می‌پنداشتند. عده‌ای دیگر به نقش مهم شورای امنیت در این زمینه اشاره می‌داشتند و عده‌ای نیز به نقش آفرینی مستقلانه دادستان دیوان نظر داشتند.

مهم‌ترین انتقادی که در ارتباط با مداخله شورای امنیت در تشخیص جنایت تجاوز وجود داشت این بود که شورای امنیت نقشی سیاسی دارد و یک نهاد حقوقی به شمار نمی‌آید. لذا هر تشخیصی که شورای امنیت داشته باشد در مورد اینکه عملی

1. Leadership Crime

تجاوز است یا نه، بر اساس ملاحظات سیاسی است نه نقش قانون (موسی زاده و فروغی نیا، ۱۳۹۱: ۱۶۳) و بسیاری از افراد و دولت‌ها در پرتو ماده ۳۹ منشور ملل متحد تحلیل می‌کردند که صلاحیت احراز وقوع عمل تجاوزکارانه می‌تواند به دیوان بین‌المللی کیفری یا مجمع عمومی یا دیوان بین‌المللی واگذار گردد؛ اما عده‌ای دیگر، ارجاع‌های شورا را از سویی نشانه اقتدار شورا و از سویی نشانه اعتقاد آن به عملکرد دیوان می‌دانستند. (موسی زاده و فروغی نیا، ۱۳۹۲: ۱۶۵)

در نهایت آنچه در کنفرانس کامپالا بر سر آن توافق شد، امکان اجرای یک پرونده از سوی شورای امنیت برای رسیدگی در دیوان است؛ اما چگونگی آغاز رسیدگی برای تحقیقات در خصوص وقوع جنایت تجاوز نکته‌ای است که در ذیل به آن خواهیم پرداخت:

برای صلاحیت‌یابی دیوان کیفری بین‌المللی در راستای رسیدگی به جنایت تجاوز، یکی از سه شرط زیر ضروری می‌نماید:

۱. جنایت رخ داده در قلمرو یکی از دول عضو اساسنامه باشد ۲. مرتکب یا مرتکبان از تابعان یکی از دول عضو اساسنامه باشند ۳. دولت غیر عضو اساسنامه که جرم در قلمرو آن ارتکاب یافته یا مرتکبان از اتباع آنند، طی اعلامیه‌ای که نزد دبیرخانه دیوان به ثبت می‌رساند، صلاحیت دیوان را در خصوص جنایت مورد بحث بپذیرد. افزون بر صلاحیت دیوان برای آغاز رسیدگی، امکان ارجاع وضعیت از سوی شورای امنیت به دیوان مورد تأیید قرار گرفته است. شورا بر اساس فصل هفتم منشور سازمان ملل متحد در موارد نقض صلح و امنیت بین‌المللی بدون توجه به عضویت یا عدم عضویت دولتی که این جنایات در آن رخ داده است یا دولت متبوع مرتکب عضو دیوان باشد یا نه پرونده را نزد دیوان ارجاع و از آن تقاضای رسیدگی و محاکمه متهم را می‌نماید. (موسی زاده و فروغی نیا، ۱۳۹۲: ۱۶۳)

در صورتی که وضعیت از سوی شورای امنیت به دیوان ارجاع شود، رضایت هیچ دولتی شرط اعمال صلاحیت دیوان نیست. (شریعت باقری، ۱۳۹۲: ۳۰) اگر وضعیتی از سوی شورای امنیت به دیوان ارجاع شود، برخلاف صلاحیت دیوان نیازی

به عضویت کشور محل جنایت در دیوان و پذیرش اساس نامه و اصلاحات بعدی آن نیست. یکی از مثال های بارز این مورد به وضعیت کشور سودان بازمی گردد. در وضعیت سودان اگرچه سودان عضو اساسنامه دیوان نبود شعبه مقدماتی دیوان با توجه به ارجاع وضعیت دارفور به دیوان از سوی شورای امنیت سازمان ملل به موجب قطعنامه شماره ۱۵۹۳ (مارس ۲۰۰۵) صلاحیت خود را برای رسیدگی به آن وضعیت احراز نمود و قرار بازداشت البشیر را صادر کرد (بیگ زاده و عبداللهی، ۱۳۹۷: ۱۶). این مهم به صراحت در بند ب از ماده ۱۲ اساسنامه دیوان آورده شده است. در نهایت پس از ارجاع شورا، تصمیم گیری برای آغاز یا عدم آغاز تعقیب بر عهده مقام دادستان خواهد بود.

کنفرانس کامپالا نقطه عطفی در تاریخ حقوق بین الملل به شمار می آید، به نحوی که بان کی مون، دبیر کل سابق سازمان ملل متحد، از پذیرفتن تعریف تجاوز و تعیین شروط اعمال صلاحیت دیوان، از سوی کنفرانس بازنگری در سال ۲۰۱۰ به عنوان یک توافق تاریخی یاد کرد و آن را پایان عصر بی کیفرمانی و آغاز مسئولیت پذیری در عرصه جهانی دانست (آقای جنت مکان، ۱۳۹۰: ۱۶۵)؛ اما این پایان کار نبود و حتی با پیش آمدن این مراحل باز هم صلاحیت خاموش دیوان نسبت به جنایت تجاوز فعال نگردید. در ماده ۱۵ مکرر آورده شد که دیوان تنها در رابطه با جنایت تجاوزی صلاحیت خود را اعمال خواهد کرد که یک سال پس از تصویب یا پذیرش اصلاحات از سوی ۳۰ کشور عضو ارتکاب یافته باشد. دیوان صلاحیت خود را نسبت به جنایت تجاوز مطابق با این ماده منوط به تصمیمی که پس از اول ژانویه ۲۰۱۷ توسط همان اکثریت دولت های عضو که برای پذیرش اصلاحات اساسنامه لازم است اتخاذ شده باشد، اعمال خواهد کرد؛ و در خاتمه شانزدهمین اجلاس دول عضو، دول حاضر با توافق قطعنامه ای را به تصویب رساندند که مطابق آن تصمیم به فعال سازی صلاحیت دیوان پیرامون بزه تجاوز از تاریخ ۱۷ جولای ۲۰۱۸ کردند.

(ICC website, 3.24.2022)

۴. بررسی رفتار ارتش ترکیه به عنوان جنایت تجاوز

عملیات موسوم به چشمه صلح در تاریخ نهم اکتبر ۲۰۱۹ با حمله هوایی و هدف‌گیری توپخانه‌های ترکیه به شهرهای تحت کنترل نیروهای دموکراتیک سوریه شامل تل ابیض، رأس العین (سریکانی) آغاز شد و در دهم اکتبر ارتش ترکیه حمله زمینی به نیروهای دموکراتیک سوریه را آغاز کرد. رجب طیب اردوغان، رئیس‌جمهور ترکیه، اعلام کرد که نیروهای ترکیه تا عمق ۳۵ کیلومتری خاک سوریه به‌پیش خواهند رفت. اقدامی که بنابر قطعنامه ۲۸۸۶ پارلمان اروپا، با توجه به منشور ملل متحد، کنوانسیون ۱۹۴۹ ژنو و پروتکل‌های الحاقی و کنوانسیون ژنو در خصوص پناهندگان، تهدیدی برای صلح و امنیت منطقه شناخته شد. (قطعنامه شماره ۲۸۸۶-۲۰۱۹ پارلمان اروپا در مورد عملیات نظامی ترکیه در شمال شرق سوریه و پیامدهای آن) دلایل ترکیه در این خصوص با توجه به نامه نماینده دائم ترکیه در سازمان ملل با اتکا به توافق آدانا و ماده ۵۱ منشور ملل متحد، در چهار محور خلاصه می‌شود: حمله مسلحانه، دفاع شخصی پیشگیرانه، دفاع از خود در برابر بازیگران غیردولتی و تناسب و ضرورت. S/2019/804. Letter dated 9 October 2019 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the President of the Security Council. 9 October 2019

در ادامه به نقد محورهای مذکور پرداخته خواهد شد تا تطابق آن با قواعد و قوانین موجود آشکار شود.

۴-۱. توافق آدانا^۱

طبق این توافق که با موضوع همکاری در مبارزه با تروریسم در اکتبر ۱۹۹۸ میان ترکیه و سوریه صورت گرفته است، نخست، بر اساس اصل متقابل، سوریه هیچ‌گونه فعالیتی را در خاک خود که با هدف به خطر انداختن امنیت و ثبات ترکیه صورت بگیرد، اجازه نخواهد داد. دوم اینکه سوریه اجازه دارا بودن اسلحه، مواد لجستیکی،

1. available at: <https://digitallibrary.un.org/record/3830966#record-files-collapse-header>.

2. Adana Agreement

هرگونه حمایت مالی و فعالیت‌های تبلیغاتی پک‌ک را در خاک خود نخواهد داد. سوم اینکه سوریه پک‌ک را به‌عنوان یک سازمان تروریستی خواهد شناخت. در پیوست چهارم توافق نیز به ترکیه این حق داده شده که تا عمق پنج کیلومتری خاک سوریه در صورت لزوم بتواند اقدامات امنیتی لازم را داشته باشد. ترکیه در حالی به این توافق استناد می‌کند که تنها حق ورود به خاک سوریه تا عمق پنج کیلومتری را برای حفظ امنیت و بازداشت اعضای پک‌ک داشته است؛ اما در عملیات چشمه صلح، با نقض توافق آدانا، ترکیه تا عمق ۳۵ کیلومتری سوریه ورود پیدا کرده که مشخصاً با مفاد توافق آدانا همخوانی ندارد.

۴-۲ استناد به ماده ۵۱ منشور سازمان ملل متحد

۴-۲-۱ حمله مسلحانه^۱

ترکیه از عبارت «حمله مسلحانه» در نامه ارائه شده به سازمان ملل استفاده کرده است، با تأکید بر اینکه نیروهای پ‌گ و پک‌ک با استفاده از تک‌تیراندازها و اسلحه پیشرفته به مرز ترکیه حملات متعددی داشته‌اند. علاوه بر این، ترکیه به مهمات و سایر سلاح‌های مرگباری اشاره می‌کند که توسط یگان‌های مدافع خلق به ترکیه برای نیروهای پک‌ک با هدف حمله به دولت ترکیه، قاچاق می‌شود. حملاتی که بنابر اعلام ترکیه، موجب مرگ شهروندان سوری و ترکیه در نزدیک مرز دو کشور شده است.

این یک واقعیت است که نمی‌توان منکر حق دفاع به‌عنوان یک حق ذاتی در برابر حملات مسلحانه شد. طبق ماده ۵۱ منشور، ضمن تأکید بر اینکه هیچ‌یک از مقررات منشور به حق ذاتی دفاع از خود، خواه فردی یا جمعی، لطمه وارد نمی‌کند، اقدامات دفاعی در صورت وقوع حمله مسلحانه علیه یک عضو ملل متحد مشروع است. ضمن آنکه اقدامات انجام شده در راستای اعمال این حق باید فوری به شورای امنیت گزارش داده شود؛ اما اختلاف نظرهای زیادی در خصوص حمله مسلحانه و همچنین میزان سنگینی آن برای پذیرش حق دفاع وجود دارد. طبق نظریه تفسیر

1. Armed Attack

محدود کننده «حمله مسلحانه»، می‌بایست تمایزی بین حوادث مرزی و حملات مسلحانه قائل شد. درواقع نمی‌توان هرگونه اقدام یا تحرکات مرزی را حمله مسلحانه قلمداد کرد. دیوان بین‌المللی دادگستری در قضیه دعوی نیکاراگوئه، به این مهم اشاره کرده است که اقدام نیکاراگوئه در کمک به شورشیان با ارسال اسلحه، حمله مسلحانه محسوب نمی‌شود؛ اگرچه این‌گونه اقدامات می‌تواند مجوزی برای استفاده از زور علیه نیکاراگوئه قلمداد شود. درواقع طبق نظر دیوان، باید میان مهم‌ترین اشکال استفاده از زور-آن‌هایی که حمله مسلحانه تلقی می‌شوند- و سایر اشکال دارای شدت یا مقیاس کمتر و هم‌چنین میزان خسارت وارده، تفاوت قائل بود. (Case Concerning Military and Paramilitary Activities in and Against Nicaragua (hereafter Nicaragua case), ICJ Judgment, paras. 191

ترکیه با اشاره به تشکیل دولت شبه‌نظامی کرد در سوریه - مرز ترکیه و سوریه - بر ضرورت این عملیات برای امنیت کشور و در پاسخ به حملات مسلحانه‌ای که توسط ی‌پ‌گ صورت گرفته، تأکید کرده است؛ اما مشخص نیست که آیا شدت این حملات موردادعا در حدی بوده که حمله مسلحانه قلمداد شود و قابلیت اعمال ماده ۵۱ را داشته باشد یا خیر؟ عدم ارائه اطلاعات دقیق از حملات موردادعا و ماهیت مبهم این حملات، تعیین شدت و میزان آن را با مشکل مواجه می‌سازد.

از سوی دیگر، ترکیه به یک حمله اشاره نمی‌کند، بلکه به چندین حمله اشاره کرده است. بنا بر تفسیر دیگری با عنوان نظریهٔ تجمیع رویدادها، این پرسش در میان می‌آید که آیا می‌توان تحرکات و حملات در مقیاس‌های کمتر اما متعدد را در زمره حملات مسلحانه قرار داد؟ بنا بر نظر دیوان بین‌المللی دادگستری در پرونده فعالیت‌های مسلحانه در کنگو، مجموعهٔ یک سری حملات اسفناک می‌تواند به‌عنوان یک کل در نظر گرفته شود و در نتیجه چنین تحرکاتی، حملات جداگانه نبوده و به‌عنوان یک «کل» مشمول حملهٔ مسلحانه خواهد شد. (Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v Uganda), ICJ Judgment, paras 148

بر بنیان آنچه آورده شد، همچنان به دلیل ابهام در کیفیت حملات، میزان خسارات و تعداد حملات و عدم اثبات ترکیه در این خصوص، امکان بهره‌گیری از این نظریه نیز برای اثبات حق دفاع، نمی‌تواند قابل پذیرش باشد.

۴-۲-۲. دفاع شخصی پیشگیرانه و قابل پیش‌بینی^۱

ترکیه این ادعا را تکرار می‌کند که نیروهای پ‌ک و پ‌ک‌ک منبع تهدید مستقیم^۲ و تهدید قریب‌الوقوع^۳ هستند. درواقع، هم خطر نزدیک به رخداد به شمار می‌روند و هم نگرانی و هراس از حملات آتی آنان وجود دارد. طبق ماده ۵۱ منشور و عبارت «در صورت وقوع حمله» مشخص است که اقدام تحت عنوان دفاع، تنها زمانی است که حمله‌ای رخ داده باشد. بنا بر تفسیر گسترده از ماده ۵۱، زمانی که تهدیدی قریب‌الوقوع وجود دارد، دفاع تحت عنوان «دفاع پیشگیرانه و قابل پیش‌بینی» مجاز است. دیوان بین‌المللی دادگستری طی رأیی دفاع پیشگیری و پیش‌بینی‌کننده را برای یک دولت در صورتی مجاز دانسته است که تهدید صورت گرفته، فوری و غافلگیرکننده بوده (Jennings, 1938, 86) و انتخاب دیگری از روش‌های صلح‌آمیز وجود نداشته باشد. بنابراین صرف پیش‌بینی احتمال خطری در آینده، باعث ایجاد حق دفاع از خود نمی‌شود و استناد ترکیه به این موضوع، فاقد وجاهت قانونی محسوب می‌شود.

۴-۲-۳. دفاع از خود در برابر بازیگران غیردولتی

ترکیه ادعا می‌کند که عملیات نظامی ترکیه مناطقی را تحت هدف قرار داده که نیروهای پ‌ک و پ‌ک‌ک در آنجا مستقرند و از آنجا که ترکیه آنان را در زمره گروه‌های تروریستی به شمار می‌آورد، این عملیات بر اساس نظریه جنگ علیه تروریسم^۴ و علیه یک بازیگر غیردولتی^۵ انجام شده است. در ماده ۵۱، به صراحت عنوان نشده که حمله از سوی یک بازیگر غیردولتی هم مدنظر است یا فقط بازیگران دولتی موضوع این ماده هستند؛ اما برخی نظریه‌ها مبنی بر آن است که منشور فقط بر روابط بین

1. Anticipatory and Pre-emptive Self-defence

2. Direct Threat

3. Imminent Threat

4. War on Terror Doctrine

5. Non-state actor

دولت‌ها حاکم است و از این دیدگاه، بازیگران غیردولتی مدنظر نیستند. (Chinkin & Kaldor, 2018, 158) طبق نظریه مشورتی در قضیه ساخت دیوار نیز دیوان بین‌المللی دادگستری اظهار کرده است «حق دفاع» زمانی ایجاد می‌شود که حمله مسلحانه توسط یک «کشور خارجی» صورت بگیرد. (Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, ICJ Advisory Opinion, paras. 139)

۴-۲-۴. پابندی به اصول تناسب^۱ و ضرورت^۲

ترکیه به امنیت کشورها و نگرانی امنیتی در موارد مختلف اشاره کرده و ادعا کرده که ترکیه بر اساس ضرورت، چاره‌ای جز اقدام نظامی نداشته و عملیات آنان نیز متناسب خواهد بود. «ضرورت» در واقع مجموعه شرایطی است که راه‌حل جایگزینی برای دفاع در برابر حمله مسلحانه وجود ندارد. بنابراین ابتدا باید به اقدامات غیرخشونت‌آمیز و راه‌حل‌های دیپلماتیک روی بیاورند و اگر این اقدامات سودمند نبود، می‌توان به گزینه حق دفاع از طریق حمله مسلحانه متوسل شد. «تناسب» نیز به‌عنوان یکی از عوامل موجه دفاع مورد توجه است. شرط تناسب حمله مسلحانه غیرقانونی را با حمله متقابل توسط دولت پاسخ‌دهنده مقایسه می‌کند؛ مانند دلایل حمله و میزان خسارات و نیز نیروی متناسب برای هدف تعیینی. در حالی ترکیه بر متناسب بودن عملیات تأکید کرده است که بنا بر گزارش‌های مستند، این عملیات، تنها ظرف دو هفته ۱۸۰ هزار نفر را آواره کرده و ۸۰ هزار کودک به مناطق جنوبی‌تر سوریه گریخته‌اند. (گزارش نشست ۸۶۴۵ شورای امنیت به تاریخ ۲۴ اکتبر ۲۰۱۹، شماره ۱۳۹۹۴/CS) گزارش کمیسیونر عالی حقوق بشر سازمان ملل نیز مبنی بر حمله به زیرساخت‌های غیرنظامی از جمله منازل مسکونی و نانوائی‌ها، بمباران مراکز درمانی و بیمارستان هلال‌احمر، کشته شدن غیرنظامیان و کودکان، اعدام‌های خودسرانه و اختصاری حاکی از نقض حقوق بشردوستانه و همچنین به عدم تناسب اقدام دفاعی

1. Proportionate

2. Necessity

اشاره دارد. (Press briefing note on Syria, 15 oct 2019, UNHR, Geneva)

با این حال، دولت ترکیه با استناد به ماده ۵۱ منشور سازمان ملل متحد با اعلام دفاع مشروع، قصد موجه جلوه دادن اقدام خویش را داشت؛ اما در این میان اسناد کافی توسط دولت ترکیه مبنی بر اینکه در نواحی مرزی به برخی از پایگاه‌های مرزبانی دولت ترکیه حمله شده، ارائه نشد. از سوی دیگر، حتی اگر بر فرض این ادعای دولت ترکیه مقبول باشد که از سوی برخی از نیروهای کرد سوریه به سوی پاسگاه‌های مرزی ترکیه‌ای تیراندازی شده است، «در هیچ یک از قواعد بین‌المللی به این بهانه اجازه لشکرکشی یک دولت به سوی دولت دیگر داده نمی‌شود». (عزیزی، ۱۳۹۸: ۱)

نتیجه‌گیری

برای سنجش اقدام ارتش ترکیه در حمله به مناطق گُردنشین شمال سوریه توجه به ارکان این رفتار، از جمله رکن مادی و اوصاف و شرایط حاکم بر رفتار، ضروری است تا بر اساس آن محرز گردد که چرا رفتار مذکور را می‌توان به عنوان جرم تجاوز سرزمینی به شمار آورد و انتظار ایجاد محکمه‌ای منصفانه برای رسیدگی به رفتار آمران آن را داشت. دولت ترکیه از ماه‌ها پیش با برنامه‌ریزی‌های مداوم و تدارک جنگ‌افزارهای سنگین در پی عملی کردن خواست خود بود و نهایتاً در اکتبر ۲۰۱۹ با پیاده‌سازی برنامه‌های نظامی در قالب عملیات نظامی با نام «چشمه صلح» اجرای عملیات تجاوزکارانه خود را به منصه ظهور رسانید. گستردگی، دامنه وسیع عملیاتی، تعداد موشک‌ها و نوع اسلحه به کار رفته، حجم عظیم نیروهای اعزامی به داخل خاک سوریه و خرابی‌های فراوان به بار آمده در شهرهای محل نزاع، همگی نشان از اقدام تجاوزکارانه در سطح وسیعی دارد. آن‌سان که در ماده هشت مکرر اساسنامه آمده، طراحی، تدارک، آغاز یا اجرای عملیات تجاوزکارانه تجاوز محسوب می‌شود. بند ب از ماده هشت مکرر عمل تجاوزکارانه را که در بند الف آمده است، این‌سان تعریف می‌کند: عمل تجاوزکارانه به معنای استفاده از نیروی مسلح توسط یک دولت علیه

حق حاکمیت تمامیت، سرزمینی و استقلال سیاسی دولت دیگر یا هر شکل دیگری که با منشور سازمان ملل متحد ناسازگار باشد. با توجه به اینکه منطقه روزآوا، با وجود داشتن استقلالی نسبی از نظر سیاسی و مدیریتی، خاک کشور سوریه به شمار می‌آید و اقدام مزبور از طرف ارتش سوریه مورد واکنش واقع شد، تردیدی نیست که عملیات ارتش ترکیه اقدامی ضد حق حاکمیت و تمامیت سرزمینی حکومت سوریه به حساب می‌آید و مصداقی از عمل تجاوزکارانه است.

اقدام تجاوزکارانه ارتش ترکیه دارای چنان ماهیت، شدت و گستردگی بود که نه تنها نقض آشکار منشور ملل متحد (بند های ۳ و ۴ از ماده ۲) به شمار می‌آید، بلکه مصادیقی که در بند ب ماده ۸ مقررات اساسنامه آمده (حمله، تهاجم، بمباران، اعزام دسته و گروه‌ها) نشان از اقدامات ارتش ترکیه است که بر طبق شواهد و مدارک موجود ارتکاب یافته و جنایت تجاوز را محقق ساخته است.

با توجه به گستره اقدام ارتش ترکیه و خسارت عظیمی که بر جای نهاده و ورود نیروهای نظامی ترکیه به عمق ۳۵ کیلومتری خاک سوریه، نیاز است که اقدامات مقتضی برای رسیدگی به این وضعیت صورت گیرد. دیوان کیفری بین‌المللی به عنوان یک نهاد مقابله‌گر با بی‌کیفرمانی^۱ و نگهدارنده صلح که توان تعقیب و مجازات جنایتکاران بین‌المللی را دارد، می‌تواند در این پرونده ایفای نقش کند. نظر به عدم پذیرش اساس نامه دیوان از سوی دو کشور ترکیه و سوریه و عدم عضویت آن‌ها، ورود مستقیم دیوان به این پرونده میسر نیست. لذا، راهی که برای نقش آفرینی دیوان در این پرونده وجود دارد، ارجاع پرونده از شورای امنیت است. بی‌انگیزگی شورای امنیت در عدم ورود به این پرونده تا حدّ بالایی ناشی از مبادلات جهان سیاست است که نشان از عدم جدایی حقوق بین‌الملل از سیاست بین‌الملل دارد. (جانی‌پور و خانعلی‌پور، ۱۳۸۹: ۹) با توجه به اینکه جنایت تجاوز جرم رهبران نامیده شده و جایگاه سیاسی افراد تأثیری در مسئولیت کیفری آنان در دیوان ندارد، تصمیم‌گیرندگان بلندپایه دولت ترکیه همچون رئیس‌جمهور، وزیر دفاع و وزیر امور خارجه این کشور

می‌توانند در معرض اتهام و تعقیب و محاکمه از سوی دیوان قرار بگیرند و اساساً «در جنایت تجاوز مرتکبین دودپایه که فقط مجری دستورات بودند، مسئولیتی ندارند و مسئولیت متوجه فرمانده نظامی یا رئیس سیاسی است». (سلیمی، ۱۳۹۹: ۷۴)

در ماه‌های منجر به آغاز عملیات و در طول عملیاتی که به‌طور گسترده چندین هفته در کانتون‌های گردنشین شمال سوریه به طول انجامید، بلندپایگان سیاسی دولت ترکیه به‌صراحت به کرات از انگیزه، قصد و هدف اقدام تجاوزکارانه خود سخن می‌گفتند. اردوغان، رئیس‌جمهور ترکیه، پیشروی تا عمق ۳۵ کیلومتری خاک سوریه و ایجاد کمر بند حائل میان مناطق گردنشین سوریه و خاک ترکیه را هدف خود اعلام می‌نمود و از عملیاتی نظامی که منجر به جان‌باختن صدها انسان و آواره‌گشتن هزاران تن و تخریب بسیاری از اماکن سکونت‌گرفته شد، دفاع می‌کرد؛ که همگی نشان از امکان مسئولیت‌یابی سران سیاسی ترکیه در این جنایت دارد و نیازمند ذکر است که «در حقوق بین‌المللی عرفی، هیچ مصونیتی برای رئیس دولت نزدیک دادگاه بین‌المللی، به‌ویژه دادگاه کیفری، به‌منظور تعقیب جنایات فاحش بین‌المللی شناسایی نشده است»؛ (موهانتی، ۱۳۹۵: ۸۴۷) اما از آنجایی که سوریه و ترکیه هیچ‌کدام اساس‌نامه دیوان کیفری بین‌المللی و اصلاحات بعدی آن را نپذیرفته‌اند، امکان ورود مستقیم دیوان به این پرونده منتفی است و آغاز فرآیند تعقیب در دیوان تنها از طریق ارجاع پرونده از سوی شورای امنیت میسر خواهد بود؛ اقدامی که با گذشت سه سال از ارتکاب آن تا این زمان هنوز از سوی شورای امنیت مورد توجه واقع نشده است و شاید در تاریک‌خانه تاریخ فراموش شود. باید منتظر ماند و دید که آیا شورای امنیت بار دیگر به‌سان وضعیت‌های سودان، لیبی و کنگو اقدام مستقیمی در این موضوع خواهد کرد و پرونده را به دیوان ارجاع خواهد داد یا بی‌التفات از کنار آن خواهد گذشت.

ملاحظات اخلاقی: موارد مربوط به اخلاق در پژوهش از جمله بی‌طرفی، عینی‌گرایی، انصاف و نیز امانت‌داری در استناد به متون و ارجاعات مقاله تماماً رعایت گردید.

تعارض منافع: تدوین این مقاله، فاقد هرگونه تعارض منافع بوده است.
سهم نویسندگان: نگارش مقاله به صورت مشترک توسط نویسندگان انجام گرفته
است.

فهرست منابع

الف. منابع فارسی

۱. آقای جنت مکان، حسین (۱۳۹۰)، «تعریف، عناصر و شروط اعمال صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری نسبت به جنایت تجاوز با نگاهی به موافقت‌نامه کامپالا»، مجله حقوقی بین‌المللی، سال ۲۸. شماره ۴۴، ص ۱۶۳-۱۸۴.
۲. بیگزاده، ابراهیم و محمدعلی عبداللهی، (۱۳۹۷)، «موازنه آرمان عدالت کیفری و موازین حقوقی: اعمال صلاحیت دیوان بین‌المللی کیفری نسبت به اتباع دولت‌های غیرعضو»، فصلنامه تحقیقات حقوقی، شماره ۸۴، ص ۱۱-۴۱.
۳. جانی‌پور، مجتبی و سکینه خانعلی‌پور، (۱۳۸۹)، «ارجاع جنایت‌های بین‌المللی به دیوان کیفری بین‌المللی توسط شورای امنیت و آثار آن»، مجله مطالعات حقوقی. دوره ۲. شماره ۲. ص ۱-۳۶.
۴. خالقی، علی (۱۳۹۲)، جستارهایی از حقوق جزای بین‌الملل، تهران: شهر دانش.
۵. رضایی‌نژاد، ایرج و تینا جمالی جغدانی، (۱۳۸۹)، «جرم تجاوز به حاکمیت ارضی از دیدگاه کنفرانس بازنگری اساسنامه دیوان کیفری بین‌المللی»، ماهنامه کانون، سال ۵۲، شماره ۱۱۱، ص ۶۳-۸۱.
۶. روزنامه اعتماد، (۱۳۹۸)، ضرب‌الاجل جدید برای کردها؛ ۱۵۰ ساعت، شماره ۴۴۹۵، چهارشنبه ۱ آبان.
۷. روزنامه آرمان، (۱۳۹۸)، هفتاد هزار غیرنظامی آواره شده‌اند، شماره ۵۶۳، شنبه ۲۰ مهر.
۸. روزنامه شرق، (۱۳۹۸)، ادامه حملات ترکیه به خاک سوریه، شماره ۳۵۴۸، یکشنبه ۲۱ مهر.
۹. زمانی، قاسم، (۱۳۷۶)، «تأملی بر مواضع شورای امنیت در برابر تجاوز عراق به ایران و کویت»، مجله سیاست دفاعی، شماره مسلسل ۲۰-۲۱.
۱۰. سلیمی، صادق (۱۳۹۹)، «محدودیت‌های دیوان بین‌المللی کیفری در اعمال صلاحیت نسبت به مرتکبین جنایت تجاوز»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۲، شماره ۶۹.
۱۱. شریعت‌باقری، محمدجواد، (۱۳۹۲)، حقوق کیفری بین‌المللی، چاپ چهاردهم، تهران: جنگل.

۱۲. طاری، مسعود و بهرام مستقیمی و نسرین مصفا، (۱۳۶۶)، «مفهوم تجاوز در حقوق بین‌الملل». زیر نظر دکتر جمشید ممتاز. مجله حقوقی بین‌المللی، دوره ۷، شماره ۸.
۱۳. عزیزی، ستار و محسن اکبری، (۱۴۰۰)، «بررسی مطابقت ایجاد منطقه امن در مرزهای شمالی سوریه با مقررات حقوق بین‌الملل»، پژوهش حقوق عمومی، دوره ۲۲، شماره ۷۰.
۱۴. کوچوک، یالچین، (۱۳۷۸)، *داستان دوباره زیستن: خاطرات و اندیشه‌های عبدالله اوجالان*، (برگردان: محمدرئوف مرادی)، تهران: حمیدا.
۱۵. موزلی، الگزاندر (۱۳۹۸)، *فلسفه جنگ*، (برگردان: خشایار دیهیمی)، مندرج در دانشنامه جنگ و صلح، جلد نخست، تهران: صدای معاصر.
۱۶. موسی‌زاده، رضا و حسین فروغی‌نیا (۱۳۹۲)، «بررسی مفهوم جنایت تجاوز ارضی با تأکید بر قطعنامه مصوب کنفرانس بازنگری کامپالا»، فصلنامه دیدگاه‌های حقوق قضایی. شماره ۶۲.
۱۷. موسی‌زاده، رضا و حسین فروغی‌نیا (۱۳۹۱)، «تعریف جنایت تجاوز در پرتو قطعنامه کنفرانس بازنگری اساس نامه دیوان کیفری بین‌المللی در کامپالا»، مجله راهبرد، شماره ۶۳.
۱۸. موهانتی، راحول، (۱۳۹۵)، «مصونیت رئیس دولت برای جنایات بین‌المللی در دادگاه‌های بین‌المللی؛ مصونیت یا بی‌کیفری؟» (برگردان: صادق سلیمی و حمید صرامی)، مندرج در دانشنامه حقوق کیفری و جرم‌شناسی، به کوشش منصور رحمدل و تهمورث بشیری. تهران: گام‌حق.
۱۹. میر محمدصادقی، حسین، (۱۳۸۷)، *دادگاه کیفری بین‌المللی*، چاپ سوم، تهران: دادگستر.

ب. منابع انگلیسی

20. BARKHAM Jason (2001) Information Warfare and International law on the use of force, New York University Journal of international law and politics, Vol. 34, n° 57, pp. 57-113.
21. CASSESSE, Antonio (2003), International Criminal Law, Oxford University Press. Rome Statute of the International Criminal Court.
22. CHINKIN, Christine, KALDOR, Mary (2017) International law and new wars, Cambridge university press

23. JENINGS, R.Y. (1938), The Caroline and Mcleod Cases, The American Journal of International Law, vol. 32, no. 1.
24. MOHSEN Khaled Jamil Abdel Alrahman, ALTRAWNEH Bashar Awad Suleiman (2020) The Turkish military intervention as one of the tools for implementing the Turkish foreign policy orientations in northern Syria Operation Peace Spring, as a model, available at: <https://www.researchgate.net/publication/348388194>
25. ROMANO, David & Gurses, Mehmet (2014), Conflict, democratization, and the Kurds in the Middle East. Turkey, Iran, Iraq, and Syria. Palgrave Macmillan.
26. ROSSANO Celeste, (2020), Turkey's Operation Peace Spring in Northeastern Syria: questioning its legitimacy under Article 51 of the UN Charter, Roma, Department of Political Science Chair of International Law, Luiss university
27. SCHACHTER, Oscar (1986), In Defence of International Rules on the Use of Force, University of Chicago Law Review, vol. 53, iss. 1.
28. TRAPP, Kimberly (2007), Back to Basics: Necessity, Proportionality, and the Right of Self-Defence Against Non-State Terrorist Actors, International and Comparative Law Quarterly, vol. 56, iss. 1.

ج. منابع فرانسوی

29. ANDREANI Gilles, HASSNER Pierre (2005), Justifier la guerre? Paris, Sciences po
30. BABAN Bryar S (2008) Des aspects internationaux du statut du Kurdistan irakien: entre indépendance et fédération, RQDI, no 1, p. 55-96.
31. BARON Xavier (2014) Histoire de la Syrie: de 1918 à nos jours, Paris, Tallandier
32. CHANGNOLLAUD Jean-Paul, BLANC Pierre (2019) Moyen-Orient idées reçues sur une région fracturée, Paris, Le Cavalier bleu

33. DE VISSCHER Charles (1967) Les Effectivités du droit international public, Paris, Pedone
34. EUDES Marina (2012) Crime de guerre dans Statut de Rome de la Cour Pénale internationale: Commentaire article par article, Paris, Pedone, pp. 481-535.
35. FLEURY GRAFF Thibaut (2015) Territoire et droit international, Civitas Europa, pp. 4153.
36. JOUANNET Emmanuelle (2012) Le droit international de la reconnaissance, RGDIP, pp. 769- 775.
37. KOLLIPOULOS Alexandros. (2001) La Commission d'indemnisation des Nations Unies et le droit de la responsabilité internationale, Paris, L.G.D.J
38. PAZARTZIS Photini. (1992) Les engagements internationaux en matière de règlement pacifique des différends entre États, Paris, L.G.D.J
- PETIT Yves. (2000) Droit international du maintien de la paix, Paris, L.G.D.J
39. SALMON Jean (2001.), Dictionnaire de droit international public, Bruxelles, Bruylant.

د. اسناد بین‌المللی

40. Adana Agreement, 20 octobre 1998
41. European Parliament, The Turkish military operation in northeast Syria and its consequences, European Parliament resolution of 24 October 2019, 2019/2886(RSP).
42. <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1920sevres.htm>
43. <https://mjp.univ-perp.fr/traites/1923lausanne.htm>
44. <https://reliefweb.int/report/syrian-arab-republic/easo-european- asylum-support-office-security-situation-country-origin>
45. https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2019-0049_EN.html

46. <https://www.ohchr.org/en/press-briefing-notes/2019/10/press-briefing-note-syria?LangID=E&NewsID=25145>
47. <https://www.securitycouncilreport.org/un-documents/document/s-pv-8645.php>
48. <https://www.voltairenet.org/article208057.html>
49. International Court of Justice, Advisory Opinion on the Legality of the Threat, or Use of nuclear weapons, 1996 ICJ Rep, 8 July 1996, para 41. <https://www.icj-cij.org/en/case/95>
50. International Court of Justice, Case Concerning Armed Activities on the Territory of the Congo (Democratic Republic of the Congo v. Uganda) paras 146–147. <https://www.icj-cij.org/en/case/116>
51. International Court of Justice, Case concerning Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v USA), June 27, 1986, Merits ICJ Rep. 14. <https://www.icj-cij.org/en/case/70/judgments>
52. International Court of Justice, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, 9 July 2004, [2004] ICJ Rep. <https://www.icj-cij.org/fr/affaire/131>
53. November 2019 Monthly Forecast, Middle East: Syria, in ‘Security Council Report’, October 31, 2019, available at: <https://www.securitycouncilreport.org/monthly-forecast/2019-11/syria13.php>.
54. Press briefing note on Syria, 15 oct 2019, UNHR, Geneva
55. Résolution du Parlement européen du 19 mai 2021 sur les rapports 2019-2020 de la Commission concernant la Turquie (2019/2176(INI)) https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0243_FR.html
56. SINIRLIOĞLU FERIDUN H. Permanent Representative, Letter dated 9 October 2019 from the Permanent Representative of Turkey to the United Nations addressed to the President of the Security Council, October 2019,

United Nations Security Council, S/2019/804. <https://digitallibrary.un.org/record/3830966?ln=fr>

57. Syria, security situation: country of origin information report: November 2019. European Asylum Support Office

58. The report of 8645th Security Council meeting: situation in the Middle East, S/PV.8645, 24 October 2019

59. Traité Laussane, Traité de paix entre les alliées et la Turquie, 24 juillet 1923

60. Traité Sèvres, Traité de paix entre les puissances alliées et associées et la Turquie, 10 août 1920

هـ. اسناد الکترونیک

۶۱. خبرگزاری فارس، تأکید اردوغان بر ایجاد منطقه امن به عمق ۳۰ تا ۴۰ کیلومتر در شمال سوریه، قابل مشاهده در: <https://www.farsnews.ir/news/13980612001307> (آخرین بازدید: ۱۴۰۱،۰۱،۰۵).

۶۲. خبرگزاری فارس، عملیات نظامی ترکیه در سوریه رسماً آغاز شد، قابل مشاهده در: <https://www.farsnews.ir/news/13980717001002> (آخرین مشاهده ۱۴۰۰/۱۲/۱۰).

۶۳. دویچه‌وله فارسی، عقب‌نشینی شبه‌نظامیان کرد در شمال سوریه، قابل مشاهده در: <https://www.dw.com/fa/13980717001002> (آخرین بازدید ۱۴۰۱،۰۱،۰۸).

۶۴. ظریف، محمدجواد، توافق آدانا راهی بهتر برای دستیابی به امنیت است، قابل مشاهده در: <https://www.irna.ir/news/13981020> (آخرین بازدید: ۱۳۹۸/۱۰/۲۰).

۶۵. عزیزی، ستار، همایش بررسی اهداف و پیامدهای حقوقی و بین‌المللی عملیات موسوم به «چشمه صلح»، برگزار شده در خانه اندیشمندان علوم انسانی تهران، قابل مشاهده در: <http://www.faratab.com/news/10923> (آخرین بازدید ۱۳۹۸/۱۰/۲۰).

66. Al Jazeera, Turkey begins ground offensive in northeastern Syria, available at: <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/10/turkey-begins-ground-offensive-in-northeastern-syria> (last visited on 3/26/2022).

67. BBC, Turkey to suspend Syria offensive 'to allow Kurdish withdrawal', available at: <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-50091305> (last visited on 3/27/2022).
68. Butler, Daren, Turkey to launch own Syria plan in weeks unless has 'safe zone' control: Erdogan, available at: <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey/turkey-to-launch-own-syria-plan-in-weeks-unless-has-safe-zone-control-erdogan-idUSKCN1VL0GP> (last visited on 3/25/2022).
69. Daily Sabah, Turkey-backed forces take control of Syria's Ras al-Ayn, available at: <https://www.dailysabah.com/war-on-terror/2019/10/12/turkey-backed-forces-take-control-of-syrias-ras-al-ayn> (last visited on 3/27/2022).
70. Daily Sabah, Turkey ready for operation east of Euphrates in Syria, Erdogan says, available at: <https://www.dailysabah.com/war-on-terror/2019/10/05/turkey-ready-for-operation-east-of-euphrates-in-syria-erdogan-says>. (last visited on 3/25/2022).
71. The Guardian, Turkey unleashes airstrikes against Kurds in north-east Syria, available at: <https://www.theguardian.com/world/2019/oct/09/turkey-launches-military-operation-in-northern-syria-erdogan> (last visited on 2/14/2022).
72. ICC website, Assembly activates Court's jurisdiction over crime of aggression, available at: <https://www.icc-cpi.int/pages/item.aspx?name=pr1350> (last visited on 3/24/2022).
73. Reuters, Syrian Kurdish forces say leaving Turkish border area, Damascus welcomes move, available at: <https://www.reuters.com/article/us-syria-security-turkey/syrian-kurdish-forces-say-leaving-turkish-border-area-damascus-welcomes-move-idUSKBN1X60H3> (last visited on 3/28/2022).
74. Aljazeera, Erdogan: Turkey-Russia patrols in Syria to begin on Friday, available at: <https://www.aljazeera.com/news/2019/10/30/erdogan-turkey-russia-patrols-in-syria-to-begin-on-friday> (last visited on 3/16/2022).